

з перших таких інституцій у Центрально-Східній Європі, не став у майбутньому науково-дослідницьким центром на кшталт Віденського чи Берлінського фонограмархівів, на які орієнтувалися галицькі фольклористи.

Впродовж багатьох років Ф. Колесса підтримував тісні творчі зв'язки та активно співпрацював як із згаданими українськими однодумцями та друзями, так із численними закордонними колегами: Ільмарі Кроном, Робертом Ляхом, Матіашем Мурко, Ласло Лайом, Казімежем Мошинським, Їржі Гораком та багатьма іншими. Він достойно представляв здобутки української науки про народномузичну творчість на міжнародній арені, беручи участь у численних конференціях. Окрім уже згаданого виступу 1909 р. у Відні на Третньому конгресі Інтернаціонального музичного товариства, Ф. Колесса виступав також на конгресі Інтернаціонального музичного товариства у Лондоні (1911), на Конгресах слов'янських географів і етнографів у Празі (1924) і Польщі (1927); Конгресах слов'янських філологів у Празі (1929) і Варшаві (1934); Міжнародних конгресах народного мистецтва у Празі (1928) і Бельгії (1930). Відома історія його появи на Інтернаціональному конгресі народного мистецтва в Антверпені 1930 р., коли Беля Барток закликав присутніх привітати нашого вченого стоячи. Всі його виступи на міжнародних наукових форумах були про український фольклор.

Нині Ф. Колесса заслужено вважається одним із класиків європейської етномузикології першої половини ХХ ст. поряд з такими величинами, як фін Ільмарі Кроон, угорець Беля Барток, німець Гуго Мерсман, представники берлінської та віденської школи порівняльного музикознавства Карл Штумпф, Еріх Моріц фон Горнбостель, Роберт Лях та ін.

Наразі дуже багато ще незнаного, нез'ясованого, належно не розкритого. Мало що відомо, наприклад, про працю Ф. Колесси в Комісії з ревізії і усталення тексту та мелодії греко-католицького церковного співу, куди його запрошено за підписом Митрополита Андрея Шептицького (1919) та його участь у проєкті заснування Інституту церковної музики (1943). Небагато ми знаємо про співпрацю Ф. Колесси з Товариством українських наукових викладів імені Петра Могили, СУПРОМом, народною організацією українців Львова (1929—1931), Академічним товариством „Ватра“ у Львові. Лише фрагментарно описана діяльність Ф. Колесси і у роки Першої і Другої світових воєн. Заповнення цих та інших невідомих і малодосліджених сторінок життєпису Філарета Колесси не лише дасть можливість вповні оцінити та належно пошанувати доробок нашого видатного земляка, але стане важливим доповненням до історії нашої культури.

Ірина ДОВГАЛЮК

VIVAT ACADEMIA! VIVANT PROFESSORES!

До сторіччя таємного Українського університету у Львові¹

Зародження підпільного університету

Таємний Український університет постав у Львові у драматичний період після поразки українських сил у Галичині у польсько-українській війні 1918—1919 рр., коли українське суспільство продовжило обстоювати свою ідентичність вже не військовими методами. Це унікальне явище у нашій історії з'явилося як реакція суспільства на впроваджені польською владою зміни, зокрема в царині освіти. Відразу після захоплення Львова Львівський університет (тоді мав ім'я Франца І) було переіменовано на університет Яна Казимира, а чинні українські кафедри скасовано. Мовою викладання залишилась тільки польська мова. 14 серпня 1919 р. ректорат університету Яна Казимира оголосив, що в університеті будуть здобувати освіту тільки громадяни Польської держави, які служили в польській армії, та громадяни держав-союзниць Польщі. Невдовзі подібні розпорядження польський уряд зробив для усіх університетів. Зрозуміло, що таким чином права на університетську освіту на окупованій Польщею території та взагалі у Польській державі позбавлялись учорашні противники поляків — українці, що зі зброєю в руках воювали за українську державу. Проблематичним

був також виїзд на навчання за кордон². В українському суспільстві почався процес пошуку виходу із ситуації, що склалася.

Перші спроби організації курсів

Маючи великий досвід у боротьбі за справу Українського університету за австро-угорського панування наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. у Львові³, першими розв'язок проблеми запропонували вчені НТШ. Так, 19 серпня 1919 р. дійсні члени НТШ Василь Щурат, Іларіон Свенціцький, Іван Крип'якевич, Богдан Барвінський та Володимир Герасимчук після наради постановили: „[...] за кінечне прийти в поміч українській університетській молодіжці, яка бажає щиро присвятитися своїм студіям в ціле осягнення потрібного їй об'язування, дати ініціативу до засновання українських університетських курсів у Львові в об'ємі трьох повних факультетів: філософського, юридичного і теологічного. Як ініціатори, порішили названі звернутися до Наукового товариства ім. Шевченка з пропозицією, щоб воно взяло в свої руки реалізацію їх думки, присвячуючи розважанню єї одно з найблизших засідань Виділу і всіх трьох наукових секцій...“⁴

¹ Це скорочений варіант нашої статті „Таємний Український університет у Львові“, опублікованої у: *Leopolis Scientifica. Наука у Львові до середини ХХ століття. Частина І: Наукові осередки: Збірник наукових праць / За заг. ред. О. Петрука. — Львів, 2020. — С. 163—196. Раніша версія доступна у вигляді препринту: Дудка М., Головач Ю. Таємний Український університет у Львові. — Препринт ІСМР-18-02U.*

² Мудрий В. Український університет у Львові у рр. 1921—1925. — Нюрнберг, 1948. — С. 14—15.

³ Bohachevsky-Chomjak M. The Ukrainian University in Galicia: A Pervasive Issue // *Harvard Ukrainian Studies. — 1981. — Vol. 5. — N 4. — P. 497—545.*

⁴ Головач Ю. Вчені НТШ і Український Університет у Львові // *Вісник НТШ. — 1992. — Ч. 1 (3). — С. 12.*

Протягом місяця сформовано програму занять на зимовий семестр 1919/20 академічного року і вже 20 вересня її видано друкарським способом.

Через тиждень, 27 вересня, про намір розпочати університетські курси офіційно повідомлено представника влади у Східній Галичині, який оперативно, того ж дня, заборонив проведення цих курсів. Спроби оголосити їх під патронатом інших українських організацій, які мали право влаштувати курси на основі своїх статутів, а саме від імені Товариства наукових викладів імені Петра Могили та Ставропігійського інституту, закінчились подібно⁵.

Самоорганізація студентства

При розповіді про історію таємного Українського університету не можна оминати студентський рух. Адже тодішні студенти (серед яких було багато колишніх вояків Галицької армії, що не встигли вступити в університет або перервали в ньому навчання через війну) були однією з рушійних сил при творенні цієї інституції та весь час займалися забезпеченням її діяльності.

Вони, зважаючи на позбавлення змоги отримати повну вищу освіту, розпочали активну діяльність для, щоб її здобути. Спершу було відроджено роботу студентських передвоєнних організацій. Серед них виділялась „Академічна громада“, навколо якої почали гуртуватись студенти⁶. У своїх спогадах Софія Панкевич-Смішко згадує, що після відновлення організація перенесла свій осідок з будівель при церкві святого Юра до Народного дому⁷. На загальних зборах „Академічної громади“ на початку 1920 р. вирішено створити гуртки, які б займались організацією і проведенням вищих наукових курсів, де б викладали професори для невеликої кількості студентів. Так, у березні студенти політехніки, філософії та медицини утворили гурток математиків-природничків. 15 квітня 1920 р. розпочали роботу вищі технічні курси, у той же час почалися і медичні⁸, а восени при „Академічній громаді“ починають також діяти філософські та правничі курси⁹. Чимдалі на курси починає зголошуватись усе більше студентів. У будинку „Академічної громади“ вже не можна було забезпечити проведення курсів для такої кількості охочих. Підшукуються аудиторії в інших приміщеннях (зокрема, в будинку НТШ, будинку „Просвіти“, Національному музеї), запрошуються нові викладачі, розширюється програма занять, викладання набуває систематичного характеру¹⁰. На засіданні Головної ради Товариство

українських наукових викладів імені Петра Могили у Львові від 21 листопада 1920 р. постановило: „У справі університетських курсів рішено: Після оголошення і акцентування першої серії звичайних викладів оголосити систематичні популярно-наукові виклади для студентів університету. Щоби не наразитися на заборону з боку польських властей виклади мають оголошувати successively під окремими заголовками, найперше курс історії, відтак літератури і т.д. Своїм порядком мається даліше інтерпелювати польську владу в справі дозволу на офіційні університетські курси“¹¹.

У грудні 1920 р. уже діють повноцінні університетські курси з трьома відділами: філософським, правничим і медичним. На філософському відділі викладання почалося 17 грудня 1920 р. На них записалося 17 студентів, а заняття проводило 9 викладачів, на медичному — 14 студентів і 3 викладачі, а на правничому — 18 студентів і 7 викладачів¹².

Розростання курсів поставило питання їх координації і керівництва. Так, у квітні 1921 р. була вибрана управа філософського факультету: господар — Василь Щурат, заступник господаря — Володимир Левицький, секретар — Іван Крип'якевич. На правничому: господар — Володимир Вергановський, заступник господаря — Макс Левицький; секретар — Роман Ковшевич. На медичному: господар — Мар'ян Панчишин, заступник — Максим Музика. Головою сенату курсів обрали В. Щурата, тогочасного голову НТШ¹³.

У першій половині квітня 1921 р. керівництво Львівського університету запросило до себе українських студентів. „Академічна громада“ 16 квітня вислала на зустріч з ректором, професором Емануелем Махеком, делегацію у складі Михайла Матчака, Осипа Філяса та Івана Мойсея.

На запитання ректора, на яких умовах вони б бажали вчитися в університеті, представники „Академічної громади“ представили меморіал, де серед інших вимог відзначали, що українське студентство бажає повернення університету до стану, у якому він перебував перед початком польсько-української війни, повернення українських професорів, а також, щоб приймали до нього всіх українських студентів без застережень і без посвідчень лояльності від польських урядовців, установ чи організацій. На ці домагання ректор Махек сказав: „Щоб ставити такі вимоги, треба виграти війну. За програму війну мусите бути покарані“. На тому

Програма університетських курсів запропонованих НТШ на зимовий семестр 1919/1920 р.

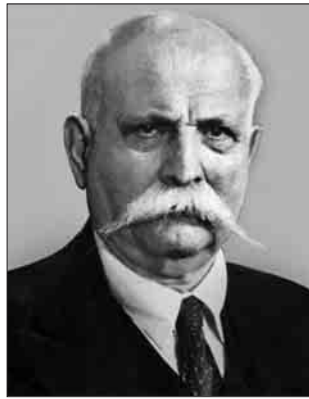
⁵ Мудрий В. Український університет у Львові.— С. 15.
⁶ Хобзей П. Таємний університет у Львові // Україна: наука і культура.— К., 1991.— Вип. 25.— С. 46.
⁷ Панкевич-Смішко С. Українські Медичні Курси і Тайний Український Університет (спогади) // Лікарський вісник.— 1961.— Ч. 22—23.— С. 25—32.
⁸ Хобзей П. Таємний університет у Львові.— С. 47.
⁹ Лазечко П. В. З історії створення та діяльності Українського таємного університету у Львові (1921—1925 рр.) // Український історичний журнал.— 1994.— № 6.— С. 67.
¹⁰ Хобзей П. Таємний університет у Львові.— С. 47.
¹¹ Герцюк Д. Товариство українських наукових викладів імені Петра Могили у Львові: історико-педагогічні аспекти діяльності (1908—1939 рр.) // Prace naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie: Pedagogika.— 2014.— Т. XXIII.— С. 375.
¹² Хобзей П. Таємний університет у Львові.— С. 47.
¹³ Там само.

контакти з Львівським університетом закінчились, а українські студенти оголосили йому бойкот. У відповідь на це польська влада закрила 29 квітня 1921 р. Український студентський союз, який виступив з цією ініціативою¹⁴.

Університетські курси протривали до 30 червня, коли відбулось урочисте закінчення академічного 1920/1921 року. Перший правничий іспит склали 33 студенти, з них 16 з відзнакою, другий правничий іспит склав один студент. Крім того, на філософському відділі коллоквиї (колоквіуми) склали 12 студентів, на медичному — 16, на правничому — 37¹⁵.

Початок діяльності таємного університету

У час канікул робота тривала: 1—3 липня 1921 р. у Львові відбувся з'їзд українського студентства Східної Галичини. Результатом його роботи стала резолюція з 21 пункту, третина з яких була присвячена питанню Українського університету. Зокрема, постановили продовжувати творен-

Ректори Українського університету у Львові:

Василь Щурат (1871—1948), Мар'ян Панчишин (1882—1943), Євген Давидяк (1879—1962)

ня високих шкіл у Львові, закликали студентів до навчання у Львові, а не за кордоном (крім тих, хто вибирав собі спеціальність, фахової освіти для якої в краї не могли забезпечити)¹⁶, оголосити бойкот тим, хто вступав у польські університети, а також їхнім батькам.

У той же час відбулось і засідання викладачів університетських курсів та тих, хто мав долучитись до викладання, на якому вибрано перший сенат Українського університету на 1921/22 академічний рік. Ректором став Василь Щурат, проректором Мар'ян Панчишин, деканами Мирон Кордуба на філософському, Володимир Вергановський на правничому, Іван Куровець на медичном факультетах. До складу Сенату ввійшли ще продекани Володимир Левицький, Макс Левицький і Максим Музика і делегати: Іван Крип'якевич, Роман Ковшевич і Мирон Вахнянин. Секретарем Сенату обрали І. Крип'якевича. Сенат відразу розпочав створення наукової програми і добору викладачів¹⁷.

У вересні 1921 р. всі рішення і практичні кроки щодо організації у Львові Українського університету підтримала і схвалила Українська міжпартійна рада — на той час найвища українська політична установа в Галичині¹⁸.

Запис до Українського університету почався 15 вересня 1921 р. Перед цим через українську пресу було оголошено прохання за підписом В. Щурата до львівської громадськості надавати помешкання студентам, що мали приїхати на навчання. Це викликало незадоволення польського студентства і воно вимагало від поліції недопущення діяльності Українського університету. Реакція поліції вилілась у ревізію у приміщеннях „Академічної громади“. При ревізії забрано близько 80 індексів з попереднього року університетських курсів й кілька чистих вписових карт*. Як наслідок, приміщення було опечатане (згодом, 18 березня 1922 р. була заборонена сама „Академічна громада“). Також у поліції були допитані ректор університету В. Щурат, активні студенти Я. Чиж і М. Матчак¹⁹. Невдовзі поліція провела обшук у помешканні В. Щурата, нагаючись знайти документи, які б стосувались університету²⁰.

Зважаючи на таке ставлення влади, що привело до нелегального становища університету і підпільного навчання у ньому, у сучасників він отримав назву *таємного*.

У той час пролунав постріл, який, зокрема, поцілів і у справу Українського університету.

Праця попри переслідування поліції

У неділю 25 вересня Степан Федак, один із лідерів української студентської молоді у Львові і в той же час бойовик Української Військової Організації (УВО), вчинив замах на голову Польської держави Юзефа Пілсудського, який приїхав до Львова на відкриття „Східних торгів“. Ю. Пілсудський залишився неушкоджений, але було поранено львівського воєводу Казимира Грабовського. Приводом для акції став перепис населення, що був оголошений владою ще влітку і мав відбутись 30 вересня. Українська громадськість була проти цього, бо Східна Галичина на міжнародному рівні формально ще не була визнана за Польщею.

Те, що С. Федак був студентом Таємного університету, підштовхнуло польську пресу пов'язувати замах С. Федака з творенням Українського університету. Тому після замаху репресії проти українських студентів набули масового характеру. Багато студентів було заарештовано. Також арештовано в перших днях жовтня ректора університету

¹⁴ Хобзей П. Таємний університет у Львові.— С. 48.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Там само.— С. 48—49.

¹⁷ Там само.— С. 50.

¹⁸ Мудрий В. Український університет у Львові.— С. 17.

* Вписова карта — картка, в яку абітурієнт вписував інформацію про себе і на основі якої вироблялись усі інші документи студента, зокрема, лекційний індекс (вказка викладачів) — книжка типу теперішніх „заліковок“, у якій викладачі записували інформацію про курси прослухані та засвоєні студентом.

¹⁹ Хобзей П. Таємний університет у Львові.— С. 51.

²⁰ Козак Л. Василь Щурат і Український таємний університет // Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника.— 2012.— Вип. 4 (20).— С. 374.

др. В. Щурата, секретаря др. Б. Барвінського та кількох професорів Українського університету, які просиділи у в'язниці декілька місяців²¹. Крім того, на викладачів університету був й інший тиск. Так, Рада шкіл заклала всіх професорів Українського університету, що займали державні посади, надати пояснення про викладання в Українському університеті. У „*związku sędziów*“ та в адвокатській палаті хотіли притягнути до відповідальності тих юристів, які викладали в університеті²².

Незважаючи на розгорнуті переслідування, 23 жовтня відбулася урочиста інавгурація у великому залі Народного Дому. Це все відбулось легально, тому що організувалось від імени Товариства наукових викладів ім. Петра Могили. Інавгураційну промову, замість ректора В. Щурата, що перебував в ув'язненні, виголосив проректор др. Мар'ян Панчишин²³.

Через переслідування студентів і закриття чинних студентських організацій 20 листопада 1921 р. відбувся II з'їзд українського студентства у Львові, на якому було створено „Красву студентську організацію“, що стала центральною для усіх українських студентів Галичини. Вона вибрала провід, Українську крайову студентську раду (УКСР), а найвищим органом був загальний крайовий студентський з'їзд. Одним із головних завдань новоствореної організації було забезпечення роботи Українських високих шкіл²⁴.

Переслідуючи діяльність університету, поліція викривала заняття і зривала їх, вриваючись у приміщення, де вони проходили. Доводилось шукати нові „недискредитовані“ приміщення, які іноді тільки приблизно надавались до проведення лекцій. Проводили обшуки професорів і студентів, а також у їхніх приватних помешканнях. 10 грудня 1921 р. о 6-й годині поліція одночасно вдерлась до шести приміщень, де в той час проходили лекції²⁵. Зокрема, у приміщенні школи Українського педагогічного товариства (з 1926 р.— „Рідна школа“) на вул. Мохнацького, 12 (нині — Драгоманова, 12) майже годину 67 студентів стояли, піднявши руки. Поліція провела обшук, конфіскувавши список присутніх, конспекти, приладдя, а 8 студентів забрала до відділку²⁶. Проводились допити професорів, які викладали лекції, в їхніх квартирах робили обшуки. Так, 11 грудня 1921 р. проведено ревізію в домі Кирила Студинського²⁷.

З пізнішого меморіалу Сенату Українського університету довідуюсь, що протягом першого року діяльності університету заарештовано понад сотню студентів, частина з яких просиділа у в'язниці більше року. Арештовували також викладачів університету, а ті, хто перебував на державній службі, постали перед дисциплінарним судом²⁸.

Попри поліцейські облави, університет пра-

цював. Під кінець першого навчального року 28 травня 1922 р. відбулось засідання Сенату університету, на якому проведено вибори керівництва. Ректором знову залишився В. Щурат, а проректором — М. Панчишин. На медичному факультеті деканом став М. Вахнянин, продеканом — І. Куровець, делегат — М. Музика, а на правничому і філософському факультетах декани і продекани після виборів залишилися ті самі. На цьому ж засіданні затверджено офіційну назву: Український університет у Львові²⁹.

30 червня 1922 р. закінчився 1921/22 перший академічний рік Українського університету у Львові з такими підсумками: всіх студентів було 1258, в тому числі 69 студенток. На філософському відділі було 235 звичайних студентів (з них 35 студенток), на правничому відділі було 608 дійсних, у тім числі 12 студенток, на медичнім відділі 185 звичайних, у тім числі 22 студентки. Решту становили так звані надзвичайні слухачі та госпітанти. Для того, щоб бути звичайним студентом, потрібно було подати документи про закінчення класичних та реальних середніх шкіл. Хто був не в змозі це зробити, міг проходити навчання лише як надзвичайний студент або госпітант³⁰.

Вже від початку першого академічного року при університеті почав працювати четвертий відділ, технічний, але вже до кінця 1921/22 академічного року він набув характеру окремої вищої школи і вже з наступного року почав діяти як нелегальна Українська політехнічна школа (з вересня 1923 р.— Українська висока технічна школа)³¹. Ректором був інженер Віктор Лучків. Усіх кафедр на Українському університеті було того року 58, з них на філософському відділі було 26, на правничому 22, а на медичному 10. В Українській політехнічній школі кафедр було 8, а студентів 150³².

Міжнародний розголос

З часом справа таємного Українського університету і загалом Українських високих шкіл (так називали таємні університет і політехнічну школу разом) почала звучати на міжнародному рівні. Після запрошення українських студентів 1921 р. на з'їзд Першої міжнародної студентської конференції в Брюсселі, з'являється ідея з'їзду всього українського студентства³³. Так, влітку 1922 р. в Празі пройшов Конгрес українського студентства західноукраїнських земель та еміграції. На ньому були представники від Українського таємного університету, які ознайомили усіх зі складними умовами діяльності закладу та розповіли про переслідування польською владою. Делегати конгресу звернулися до представників Всеукраїнського студентства в усіх країнах світу з проханням допомогти таємному навчальному закладу хоча б морально, щоб найшвидше домогтися його визнання

²¹ Мудрий В. Український університет у Львові...— С. 18.

²² Хобзей П. Таємний університет у Львові.— С. 51—52.

²³ Там само.— С. 52.

²⁴ Там само.

²⁵ Лазечко П. В. З історії створення та діяльності Українського таємного університету у Львові...— С. 68.

²⁶ Мартинець В. Українське підпілля: від УВО до ОУН.— Вінніпег, 1949.— С. 89.

²⁷ Кліш А. Боротьба за утворення українського університету у Львові і участь у ній Кирила Студинського (20-ті рр. XX ст.) // Збірник праць Тернопільського осередку НТШ.— Тернопіль, 2007.— Т. 3: Українсько-польські відносини вчора і сьогодні.— С. 61—69.

²⁸ Мартинець В. Українське підпілля: від УВО до ОУН.— С. 92.

²⁹ Хобзей П. Таємний університет у Львові.

³⁰ Там само.

³¹ Докладніше про неї можна прочитати у статті Ретати Самотий „Освітній феномен таємної Української політехніки“, опублікованої у: *Leopolis Scientifica*. Наука у Львові до середини XX століття.— Частина I.— С. 197—234.

³² Мартинець В. Українське підпілля: від УВО до ОУН.— С. 89.

³³ Ковалюк Р. Український студентський рух на західних землях XIX—XX ст.— Львів, 2001.— С. 217.

більшістю закордонних вищих навчальних закладів³⁴. Учасники Конгресу надіслали до Генуезької конференції протест проти дій польської влади в Східній Галичині стосовно університету. Від секретаріату конференції надійшла відповідь, що це питання буде порушуватись перед польським урядом³⁵.

Також на Конгресі для координації роботи всього загалу українських студентів було створено Центральний союз українського студентства (ЦЕСУС), а для матеріального забезпечення студентів на еміграції — Центральна допомога українського студентства (ЦЕДУС) з осідками в Празі³⁶. ЦЕСУС став членом Confederation Internationale des Etudiants, відтак справа університету постійно порушувалась на конгресах цієї організації³⁷.

Після заснування ЦЕДУСу все більше студентів почало виїжджати на навчання за кордон. УКРС не мала заперечень для виїзду тих студентів, хто мав власні кошти на це. Однак, якщо кандидат на закордонне навчання розраховував на допомогу ЦЕДУС, то мав отримати згоду УКРС. А для цього існували певні умови: зокрема, допомогу надавали тільки тим, хто не міг отримати потрібної вищої освіти в краї через брак відповідних фахових українських вищих шкіл. Серед вимог було знання однієї з іноземних мов або, що цікаво, есперанто, штучної мови, яка тоді була дуже популярна і подавала надії, що зможе стати універсальною мовою міжнародного спілкування. При цьому до переліку тих іноземних мов не входили німецька, російська, чеська, італійська, тому що їх знала більшість студентів³⁸.

Одним із наслідків інтервенції українського студентства на міжнародну арену став закон про воеводську автономію і про заснування Українського університету впродовж двох років, прийнятий польським Сеймом 26 вересня 1922 р. Готуючи цей закон, польська влада мала на меті схилити Раду Амбасадорів до передачі формальних прав на Східну Галичину Польській державі.

Разом з тим 5 листопада 1922 р. польський уряд запланував провести вибори до Сейму. Східна Галичина також була включена у виборчий процес і поділена на округи, хоча остаточно за Польщею ще не була визнана. Українські радикальні сили, зокрема УВО, на знак протесту почали кампанію проти виборів, яка, крім пропагандистської роботи, складалась з актів саботажу та терору проти польських урядовців і полюфільців з українського середовища (найбільш відомим стало убивство Сидора Твердохліба, що був кандидатом на посла до Сейму). Тому наприкінці жовтня 1922 р. у зв'язку із ситуацією, спричиненою проведенням виборів у Східній Галичині, польська влада на місяць арештувала майже всю українську інтелігенцію, зокрема, майже всіх студентів університету й урядовців університетської канцелярії. Відтак навчання на цей період призупинилось³⁹.

15 жовтня 1922 р. Товариство наукових викладів ім. Петра Могили планувало провести інавгурацію університетських викладів у приміщенні Музичного товариства ім. Лисенка. Польська поліція перешкодила проведенню лекцій, а голові Товариства І. Раковському заборонила влаштувати будь-які виклади. Всіх, хто прийшов на інавгурацію й очікував на промови ректора В. Щурата і професора І. Свенціцького, поліція не пустила у приміщення. У відповідь на це студенти і представники української громадськості влаштували гучну демонстрацію. Вони співали український національний гімн та патріотичні пісні. Коли поліція почала їх розганяти, студенти організовано пройшли вулицями міста зі співами⁴⁰.

Через такі переслідування польської влади 15 листопада 1922 р. Сенат таємного Українського університету надіслав меморіал до однієї з найвпливовіших міжнародних організацій того часу — Найвищої Ради Мирової конференції в Парижі та Союзу народів у Женеві, детально описуючи ситуацію, в якій проходила університетська діяльність. У меморіалі висловлювались сподівання на допомогу Найвищої Ради, в ім'я свободи науки, протест проти насильства окупаційної влади та польського шовінізму, прохання про створення умов для забезпечення нормальної життєдіяльності університету⁴¹.

Протягом року існування університету збільшилась кількість кафедр на філософському і правничому факультетах. Це означало і збільшення кількості викладачів. Патріарх Йосиф Сліпий у своїх „Споминах“ писав, що запрошували навіть його для викладання канонічного права на правничому факультеті⁴². Активною була діяльність фахових студентських товариств. Було створено товариство „Філософська громада“, яке об'єднувало понад двісті студентів. При ньому діяли гуртки: україністів, історичний, природничий, класичної філології, математичний⁴³.

Зважаючи на прийнятий 26 вересня 1922 р. польською владою закон про майбутнє заснування українського університету, УКРС вирішила докласти всіх зусиль, щоб легалізувати Український університет у Львові як приватний університет. З цією метою УКРС скликала Анкету (колегіальне вирішення проблеми). На Анкету, що відбулася 12 лютого 1923 р., було запрошено Сенат університету, провідників українських політичних партій і керівників культурних установ⁴⁴. Було вирішено продовжувати університетську акцію, а також вибрано Кураторію, яка складалась із ректорів Українських високих шкіл, представників університетського Сенату, трьох представників студентства та представників українських організацій. Головою Кураторії обрано Володимира Децикевича, колишнього віце-намісника Галичини за Австро-Угорської монархії, а в той час члена Тимчасового самоуправного відділу у Львові. Він був незмінним керівником

³⁴ Лазечко П. В. З історії створення та діяльності Українського таємного університету у Львові...— С. 69.

³⁵ Савенко В. Роль НТШ у діяльності Українського таємного університету (1921—1925) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Історія.— 2009.— Вип. 1.— С. 49.

³⁶ Хобзей П. Таємний університет у Львові.— С. 54.

³⁷ Мартинець В. Українське підпілля: від УВО до ОУН.— С. 108.

³⁸ Лазечко П. В. З історії створення та діяльності Українського таємного університету у Львові...— С. 69.

³⁹ Мудрий В. Український університет у Львові...— С. 20, 28.

⁴⁰ Там само.— С. 20.

⁴¹ Там само.— С. 20—22.

⁴² Сліпий Йосиф. Спомини / Ред. І. Дацько, М. Горяча.— Львів; Рим, 2014.— С. 116.

⁴³ Виздрик В. С. До питання становлення українського таємного університету у Львові // Вісник Національного університету „Львівська політехніка“: Держава та армія.— Львів, 2009.— № 659.— С. 120.

⁴⁴ Хобзей П. Таємний університет у Львові.— С. 55.

Кураторії за весь час існування, а незмінним її секретарем був Василь Мудрий⁴⁵.

У той час польська влада проводила переговори з українцями про відкриття університету за посередництвом графа Станіслава Лося, який мав репутацію відомого українофіла. З українського боку в них брав участь ректор Українського університету В. Щурат. Невдача переговорів привела до непорозуміння у Сенаті університету, взаємних звинувачень, унаслідок чого В. Щурат пішов з посади ректора 8 березня 1923 р.⁴⁶

14 березня 1923 р. відбулась подія, яка змінила політичну реальність для українців: приєднання Східної Галичини до Польщі. Рада Амбасадорів видала акт про визнання прав Польської держави на Східну Галичину, із застереженням, що на території останньої потрібний автономний устрій. Тепер відбулось формальне визнання польської влади. Але початковий ентузіазм українських студентів у справі Українських високих шкіл ще не згас, тому на зборах голів повітових і окружних студентських рад 27 березня вирішили всіма засобами продовжувати розпочату справу⁴⁷.

Нові реалії спричинились до скликання Кураторією другої Анкети у справі Українських високих шкіл. Крім учасників попередньої Анкети, у новій брали участь делегати від Волинської Української парламентарної репрезентації та представники української преси (всього було 108 учасників). Питаннями, які обговорювали, були легалізація Українських високих шкіл та їх удержавлення. За результатами роботи Кураторія подала петицію для польського Сейму і Сенату з проектом вирішення питання Українських високих шкіл. Сейм переслав петицію до освітньої комісії, яка її так і не розглянула⁴⁸.

У другому академічному році в університеті було записаних 1014 студентів, у той час в Українській політехнічній школі — 64 студенти.⁴⁹

Після 14 березня 1923 р., крім звичайних поліційних облав і арештів, польська влада взялась і до інших методів боротьби з Українським університетом. Були видані розпорядження про дисциплінарні розслідування проти тих українців, які викладали в Українських високих школах, перебуваючи на державній службі. Так, 20 червня 1923 р. від Львівської шкільної кураторії усім навчальним закладам прийшов лист з вимогою вчителів припинити роботу в нелегальній установі під загрозою звільнення з посади і дисциплінарного слідства. Кураторія Львівської шкільної округи 11 липня 1923 р. видала розпорядження про заборону професорам державних гімназій викладати в Українському університеті. За поданням польської поліції це розпорядження довели І. Раковському та іншим викладачам Української академічної гімназії — В. Кучеру, Я. Гординському, Ю. Полянському⁵⁰.

Це дуже вдарило по філософському факультету, оскільки більшість викладачів цього факультету були професорами гімназій. Тому робота факультету

опинилась під загрозою, зокрема, це призвело до того, що частину курсів перестали читати. Не допомогли і заклики до українських професорів за кордоном із проханням приїхати і викладати у Львові. Це і зрозуміло, зважаючи на умови, в яких діяв університет⁵¹.

Останній період життя університету в нових реаліях

Згасання діяльності університету

Черговий 1923/24 академічний рік почався оптимістично. У порівнянні з попереднім роком кількість записаних студентів не зменшилась, хоча всі студенти медичного факультету, що відбували два роки навчання, мусили продовжувати навчання за кордоном. Особливістю набору у той

Дійсний член НТШ Роман Цегельський в оточенні студентів. Стоять зліва направо: М. Попель, Зварун, Менда, Кирилук, Кутний, Данилюк, Гардецький, Богачевський, Букеда; сидять: Дзера, Карванська, Р. Цегельський, Свистун, Бакун. 1922 р. Фото з особистого архіву Олександра Попеля

рік був значний приплив абітурієнтів, що приїшли щойно після школи, і зовсім недавно здали „матуру“ (екзамен на атестат зрілості). Пояснювалось це тим, що в українському середовищі багато хто вірив, що в 1924 р., згідно із законом від 26 вересня 1922 р., буде-таки засновано український державний університет і у ньому буде зараховуватись навчання, відбуте в таємному Українському університеті⁵².

Однак посилення поліційного переслідування розвіяло ці ілюзії. В. Мартинець наводить хроніку, яка друкувалась у таємному „Інформаційному листку“ УКСР і з якої видно, що протягом листопада поліція 7 разів вдиралась на заняття і зривала їх, відбирала хімічне і геометричне приладдя, конспекти, заарештовувала студентів і викладачів.

Чимдалі, тим більше поліція викривала приміщення, де проводились заняття, запечатуючи та погрожуючи інституціям, власникам приміщень закриттям, а то й закривала ці інституції. Це призвело до того, що більшість занять почали прово-

⁴⁵ Мудрий В. Український університет у Львові...— С. 22—23.

⁴⁶ Козак Л. Василь Щурат і Український таємний університет.— С. 376.

⁴⁷ Хобзей П. Таємний університет у Львові.— С. 56.

⁴⁸ Мудрий В. Український університет у Львові...— С. 23—25.

⁴⁹ Там само.— С. 34.

⁵⁰ Савенко В. Роль НТШ у діяльності Українського таємного університету...— С. 50.

⁵¹ Хобзей П. Таємний університет у Львові.— С. 56.

⁵² Мудрий В. Український університет у Львові...— С. 34.

дити у приватних квартирах викладачів. Однак навіть туди приходила поліція⁵³.

Це не могло не позначитись і на кількості студентів. Тоді як у зимовому семестрі 1923/24 академічного року університет мав на правничому факультеті 529 студентів, на філософському — 327, на медичному — 171, то вже у літньому ці числа помітно зменшилися до 362, 282 і 148 студентів відповідно⁵⁴.

Через об'єктивні і суб'єктивні умови існування університету було приречене. Уже було всім зрозуміло, що ніхто дипломів таємного Українського університету у Польщі визнавати не буде. Тому одні українські студенти, попри бойкот, усе більше почали записуватися до польських вищих навчальних закладів, інші почали масово виїжджати на навчання до інших країн⁵⁵.

Останні акорди

Початок 1924/25 академічного року показав, що відвідування університету значно впала, а приплив нових студентів був малий. Причина була очевидною. З невизнанням державою освіти, яку надавав таємний Український університет, випускники втрачали можливість отримати добру посаду, а це обіцяло ускладнення навіть при працевлаштуванні в українських установах⁵⁶.

Урядова заборона працівникам державних установ викладати в таємному університеті вела і до зменшення викладачів. Так, ще 1 липня 1924 р. на М. Кордубу, який викладав в академічній гімназії, було накладено дисциплінарне стягнення й затримано платню, внаслідок чого він припинив роботу в університеті⁵⁷.

Ще одним ударом по справі університету став провал переговорів, які 1924 р. провів уряд Владислава Грабського щодо реалізації сеймової постанови 1922 р. про утворення Українського університету. Романа Смаль-Стоцького, який проводив переговори з українського боку, почали звинувачувати у зрадництві. УВО погрожувало йому та іншим професорам, які погоджувались зайняти кафедри у новому університеті, фізичною розправою⁵⁸.

Зважаючи як на втрату інтересу молоді до навчання в нелегальних інституціях, так і на відтік кваліфікованих викладачів, в українському суспільстві почали задумуватись над конкурентоспроможністю Українських високих шкіл⁵⁹. У Кураторії, яка була покликана забезпечувати навчання студентів та подальше їх працевлаштування після закінчення навчання, ці питання стали предметом тривалих, але переважно безперспективних обговорень. З часом при реальному погляді на речі почала переважати думка, що подальше існування таких нелегальних інституцій недоцільне. Тому Кураторія переважною більшістю голосів вирішила з кінцем 1924/25 академічного року на необмежений час припинити їх роботу. Таким

чином, Український університет, а з ним і Українська висока технічна школа, з кінцем липня 1925 р. припинили вести свою діяльність. Хімічна лабораторія та бібліотека перейшли до Наукового товариства ім. Шевченка, інше майно — до „Прогресу” та Українського національного музею⁶⁰.

Навчальний процес в університеті

Таємний Український університет було організовано на зразок європейських університетів. Структура, керівництво й організація навчального процесу будувалися на взірць довоєнних австрійських університетів, які свого часу закінчила основна маса викладачів таємного університету.

Після відставки ректора В. Щурата університетом керував лікар М. Панчишин, а після нього — адвокат Є. Давидяк. Насправді після М. Панчишина ректором був обраний математик М. Чайковський, однак, він відмовився від посади внаслідок суперечностей⁶¹.

Український університет відкрив свої двері не тільки для українців, але й для всіх, кому розпорядження польського уряду ускладнили здобуття вищої освіти. Так, серед студентів Українського університету у Львові були євреї⁶².

В. Мартинець подає такі цифри про структуру університету на піку його розбудови: філософський факультет мав 28 кафедр, правничий — 25, медичний — 10. Через недостатню матеріальну базу (брак лабораторій, клінік, медичних препаратів) на останньому факультеті могли забезпечити тільки 2 роки навчання, тоді як на перших двох тривав повноцінний курс — 4 роки⁶³.

В того ж таки В. Мартинця поданий список кафедр філософського факультету*:

1. Україністика: кафедри — а) історії старої української літератури, б) історії нового українського письменства.
2. Славістика: кафедри — а) російської мови й літератури, б) порівняльної граматики слов'янських мов.
3. Історія: кафедри — а) історії України, XII—XVII, б) всесвітньої історії.
4. Педагогіка: кафедри — а) педагогіки, б) історії педагогіки.
5. Філософія: кафедри — а) теорії пізнання, б) філософії пропедевтики (експериментальної психології).
6. Природничі науки: кафедри — а) зоології, б) ботаніки.
7. Фізика: кафедри — а) експериментальної фізики, б) теоретичної фізики.
8. Математика й геометрія: кафедри — а) алгебри, б) нарисної геометрії, в) вищої математики.
9. Журналістика.
10. Західноєвропейські літератури: кафедри — а) німецької літератури, б) французької літератури, в) англійської літератури.
11. Мистецтво: кафедри — а) теорії пластичного

⁵³ Мартинець В. Українське підпілля: від УВО до ОУН.— С. 96.

⁵⁴ Хобзей П. Таємний університет у Львові.— С. 56.

⁵⁵ Там само.— С. 59.

⁵⁶ Мудрий В. Український університет у Львові...— С. 35.

⁵⁷ Шологон Л. Український таємний університет у Львові (1921—1925 рр.) // Галичина.— 2014.— Ч. 25—26.— С. 370.

⁵⁸ Мудрий М. В обіймах політики: Український таємний університет у Львові, 1921—1925 роки (До 90-річчя від створення) // Вісник НТШ.— Львів, 2011.— Ч. 46.— С. 40.

⁵⁹ Там само.

⁶⁰ Мудрий В. Український університет у Львові...— С. 35—36.

⁶¹ Там само.— С. 38.

⁶² Ковалюк Р. Український студентський рух на західних землях XIX—XX ст.— С. 216.

⁶³ Мартинець В. Українське підпілля: від УВО до ОУН.— С. 90.

* Подаємо в редакції П. Хобзея.

мистецтва України, б) давнього мистецтва України.

12. Гігієна.

13. Риторика.

14. Класична філологія й література: кафедри — а) римська, б) грецька.

У той же час Українська висока технічна школа (у яку переріс технічний факультет при університеті) мала 4 факультети: будівельної інженерії з 17 кафедрами, машиновий з 17 кафедрами, лісово-агрономічний із 27 кафедрами й хімічний із 9 кафедр. Тоді як на перших трьох факультетах навчання було 2 роки, останній забезпечував тільки 1 рік навчання. Такі малі терміни пов'язані з браком достатнього матеріального забезпечення. Згодом студенти, як і у випадку з медичним факультетом, мали продовжувати навчання за кордоном⁶⁴. Протягом усього існування Української високої технічної школи її структура зазнавала змін: кількість факультетів та їхній профіль/назви часто змінювались⁶⁵.

Викладацький склад таємного університету був дуже потужним. В. Мудрий⁶⁶ та Ю. Редько⁶⁷ у своїх працях подають неповні списки професорів і доцентів університету. Читаючи їх, бачимо цілу плеяду імен, знаних в українській науці, історії, культурі.

Викладачами були не тільки представники Галичини. Зокрема, колишній міністр освіти в уряді УНР, художник П. Холодний, викладав хімію і фізику, а літературознавець Л. Білецький — методологію української літератури. В. Мудрий згадує також юриста М. Корчинського, колишнього Державного секретаря Ради народних міністрів УНР доби Директорії, та Іонікія Шимоновича, колишнього члена Центральної Ради, який викладав економічні дисципліни і якого тільки умовно можна назвати представником Наддніпрянської України, оскільки він є уродженцем Тернопільщини⁶⁸. У таємній політехніці викладав Іван Феценко-Чопівський⁶⁹, колишній міністр народного господарства УНР. У 1923 році, будучи професором Гірничо-металургійної академії у Кракові, він отримує запрошення від ректора В. Лучківа і регулярно доїжджає до Львова для читання лекцій з металознавства⁷⁰.

Провідну роль при формуванні кафедр, програми занять, добору предметів та лекторів, як видно зі списку викладачів, відігравали вчені НТШ. Курс лекцій, що читався в університеті з природничих дисциплін, відповідав курсові інших університетів. Вибір окремих предметів був спричинений особистими науковими зацікавленнями вчених НТШ, що надавало загальному курсові лекцій індивідуального забарвлення. Окрім того, студенти відзначали піднесений емоційний настрій при читанні лекцій. Ще більшою мірою це стосується курсу лекцій із

суспільних дисциплін, де було сформовано унікальні лекційні цикли, особливо в галузі українознавства. Частина підручників, якими користувалися студенти, також була написана вченими НТШ, а деякі, цикли лекцій, прочитані в університеті, були опубліковані. Ще до закриття українських високих шкіл з друку вийшли „Правописні правила, прийняті НТШ у Львові“ (Львів, 1923), „Українська номенклатура вищих рослин“ (Львів, 1922) М. Мельника, „Теорія зглядности“ В. Кучера (Львів, 1922). Можна припускати, що принаймні частину теоретичних курсів створювали безпосередньо у процесі роботи (зокрема, М. Кордуба написав курс „Методологія історії“, а І. Крип'якевич — „Українська історіографія“).⁷¹

1923 р. також було організовано видання першого наукового студентського журналу „Історичний вісник“, який містив статті студентів-учасників семінару проф. І. Крип'якевича. Вдалось надрукувати тільки 3 номери⁷².

Організація занять через негативне ставлення влади та постійні поліційні переслідування мала свою специфіку. Вражає, як вдавалось організувати роботу Українських високих шкіл, які не мали постійних приміщень, проводити лекції і семінари, заняття в лабораторіях для сотень студентів, залучаючи десятки викладачів, попри намагання поліції це все спаралізувати. Заняття проводилось іноді в зовсім непристосованих для цього приміщеннях, багатьом студентам доводилось робити записи настоячи. В окремих випадках замість крісел використовували всі доступні засоби: шафки, бібліотечні сіддці, старі скрині, складені поліна. Заняття відбувались і просто неба на Кайзервальді, і в підвалах, де розміщувались лабораторії і просекторії⁷³. Ось як про це писав Сенат університету у своєму меморіалі: „Виклади й семінари відбувались в найрізномірніших і невідповідних до цього приміщеннях, навіть у сутеренах та пивницях, при електричному світлі, а все це тому, що Український Університет мусів вести велике діло науки потайки від польської окупаційної влади, в підземеллях, що нагадують старохристиянські катакомби. В таких от катакомбах горів смолоскип української науки й подавав її спасенне світло...“⁷⁴

Щоб не привертати уваги поліції, студенти йшли на заняття поодинокі або по двоє і розходились так само. З цієї ж причини не вмикали електричного освітлення, а конспекти писали при свічках. Перед будинком, де були лекції, виставляли сторожу, зазвичай з тих студентів, що в той час не мали занять. Ось як це було організовано на лекціях професора Панчишина: „Вартовий давав умовлений сигнал (дзвінком від брами) і, поки поліція виходила на четвертий поверх, був час одному студентові роздягтись і зайти в кабінет лікаря, а

⁶⁴ Мартинець В. Українське підпілля: від УВО до ОУН.— С. 90—91.

⁶⁵ Кислий В. Українські високі школи у Львові і студентський рух у західній Україні у I половині 20-х років ХХ століття.— Львів, 1991.— С. 28.

⁶⁶ Мудрий В. Український університет у Львові...— С. 18—19.

⁶⁷ Редько Ю. Український університет у Львові (1920—1925) // Юліан Редько (1905—1993): Статті. Спогади. Матеріали / Упоряд. Т. Кульчицька; наук. ред. О. Луцький; НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника.— Львів, 2006.— С. 120.

⁶⁸ Мудрий В. Український університет у Львові...— С. 30.

⁶⁹ Про нього детальніше див. у статті Ю. Головача, Ю. Гончара та М. Красницької у: *Leopolis Scientifica. Наука у Львові до середини ХХ століття. Частина II: Точні науки: Збірник наукових праць / За заг. ред. О. Петрука.*— Львів, 2020.— С. 287—338.

⁷⁰ Феценко-Чопівський І. Хроніка мого життя.— Житомир, 1992.— С. 78.

⁷¹ Головач Ю. Вчені НТШ і Український університет у Львові.— С. 13.

⁷² Хобзей П. Таємний університет у Львові.— С. 57.

⁷³ Мартинець В. Українське підпілля: від УВО до ОУН.— С. 91—92.

⁷⁴ Там само.— С. 89.

іншим поховати препарати й конспекти та прийняти вигляд хворих, які чекають прийому⁷⁵.

Також практикували викладання посереднім способом — викладач пояснював матеріал у приватних помешканнях найздібнішим студентам, а ті вже переповідали його іншим⁷⁶.

Оскільки студентів таємного університету не допускали в бібліотеку Університету Яна Казимира, то у процесі навчання використовувалась література з бібліотек українських наукових, освітніх і культурних товариств, а також з приватних книгозбірень викладачів. Також для потреб студентів придбали велику бібліотеку покійного професора класичної філології Львівського університету Броніслава Кручкевича.

Багато коштів також вкладали в хімічну лабораторію, яка розгорнулася на базі відповідної лабораторії НТШ⁷⁷.

Професори та студенти правничого факультету Українського університету

Попри свій нелегальний статус, університет прагнув вести діловодство як звичайний навчальний заклад. Студенти мали такий самий набір документів, як і в інших вищих школах, зокрема залікові книжки, зроблені на зразок довоєнних „заліковок“ австрійських університетів. Ці студентські документи виробляла канцелярія університету, яка завідувала й іншими університетськими паперами та архівом. Першим секретарем університету, а відтак керівником канцелярії, став Богдан Барвінський, але на дуже короткий час. Після свого арешту він відмовився від цієї посади. Її обійняв Василь Мудрий, який і очолив канцелярію. Канцелярія настільки добре конспірувалась, що поліції ні разу не вдалось її викрити та заволодіти документами університету. Це забезпечувалось тим, що змінювались приміщення, нікого зі студентів, крім представників певних груп, до канцелярії не допускали, більшість документів пе-

ребувала в надійних сховках, а працівники канцелярії опрацьовували тільки потрібні, які у разі небезпеки пакували у валізи. Останні завдавав собі на плечі і виносив службовець при канцелярії, не привертаючи уваги. Архів складала в потайних місцях Бібліотеки НТШ⁷⁸.

Фінансове забезпечення університету

Зрозуміло, що феномен Українського університету не міг відбутися і довго протривати в нелегальному стані без значних фінансових вкладень.

Значну фінансову підтримку на справу Українського університету надала діаспора. В. Мудрий згадує, що в основі забезпечення університету були кошти в сумі 1000 доларів, які прислала Українська робітничка громада в Нью-Йорку (так виглядає, що він помилився з назвою організації: у той час у Нью-Йорку діяв Український робітничий союз). Цікаво зазначити для порівняння, що

тоді ця сума становила більш як половину річного державного фінансування Львівського університету Яна Казимира⁷⁹.

Частину грошових надходжень становила також студентська плата за навчання. У перший рік діяльності Українського університету вона становила 500 мп. (марок польських — так називалась тогочасна валюта Польської держави) за семестр. Студенти медичного факультету окремо доплачували ще 4 мп., а студенти правничого та філософського факультетів

здавали по 2 мп. на бібліотеку⁸⁰.

Під час існування університетських курсів справами їх фінансового забезпечення займалась Університетська комісія при Українському горожанському комітеті. Ця організація влітку 1921 р. під час канікул зініціювала велику акцію зі збору коштів на Український університет та на студентство серед найширших верств українського населення. Результатом збору стала сума в 2 426 013 мп. Більш ніж четверта частина цієї суми була виділена на університет⁸¹. Студенти мали велику підтримку населення, їм передавали гроші навіть політ'язні⁸². Для збору коштів на потребу університету студенти-медики влаштували також різні заходи: чаювання, вечорниці, раути⁸³.

Після створення УКСР наприкінці вересня 1921 р. влаштування збору коштів перебрала на себе саме ця організація. Вона провела обширну збіркову акцію, яка складалась із закінчення збіжжевої збірки, що розпочалась раніше, коляди

⁷⁵ Редько Ю. Український Університет у Львові (1920—1925).— С. 122.

⁷⁶ Мудрий В. Український університет у Львові...— С. 40.

⁷⁷ Там само.— С. 32.

⁷⁸ Мудрий В. Український університет у Львові...— С. 32—33.

⁷⁹ Там само.— С. 17.

⁸⁰ Кислий В. Українські високі школи у Львові...— С. 19.

⁸¹ Мартинець В. Українське підпілля: від УВО до ОУН.— С. 101.

⁸² Хобзей П. Таємний університет у Львові.— С. 51.

⁸³ Ковалюк Р. Український студентський рух на західних землях XIX—XX ст.— С. 231.

1922 р., великодньої збірки та спорадичних менших збірок. Окрім того, за пожертвами на університет УКСР звернулася також до української еміграції. Ці заходи на кінець 1921/22 року дозволили акумулювати значну суму, з якої третина пішла на забезпечення університету.

Викладачам плату визначали за години занять, місячну платню призначали тільки тим, хто не мав постійної оплачуваної роботи поза університетом. Багато з тих, хто мав таку роботу, відмовлявся навіть від погодинної винагороди.

Оскільки за збором коштів на Український університет стояли нелегальні організації, то поліція переслідувала й арештовувала тих, хто брав у ньому участь. Особливо поліцейський тиск посилювався після замаху С. Федака (вересень 1921 р.), а також після намагань УВО зірвати в Галичині

було дбати про матеріальне забезпечення тасмних університету і політехніки, що в цих умовах було дуже непростим завданням.

Чим далі, тим важче стало проводити збірки на університет, особливо після визнання іншими державами польської влади в Галичині. Польська поліція не тільки переслідувала їх, а й конфіскувала зібрані кошти. Університет ще тримався завдяки платі студентів за навчання та дотаціям декількох українських фінансових господарських установ та окремих жертводавців. Однак цього було недостатньо, зважаючи на все зростаюче знецінення валюти Польської держави. Проведена у квітні 1924 р. реформа польської валюти (марку польську змінив злотий), також спричинила ускладнення на фінансовому ринку⁸⁴.

Брак фінансування та матеріальної бази, зростаючі репресії — такі як згадані заборона службовцям державних установ викладати в університеті та арешти професорів та студентів (у травні 1925 р. заарештовано найактивніших студентів), унеможлилювали подальше існування університету. В травні 1925 р. у Львові відбувся Крайовий студентський з'їзд, на якому було прийнято постанову припинити діяльність Українських високих шкіл у Львові⁸⁵, що було суголосним з рішенням Кураторії.

Замість епілогу

Недовге існування університету мало величезне значення для українського суспільства. Воно засвідчило готовність української нації боротись за власну науку і культуру, за власну майбутню інтелігенцію, забезпечуючи їй освіту навіть у дуже несприятливих умовах. Причому мова йде про освіту, яку визнавали за кордоном: прослухані семестри в Українському університеті у Львові зараховували студентам в університетах Праги, Відня та інших міст Європи⁸⁶. Також проявилась готовність українців жертвувати для спільної справи: прості громадяни надавали кошти, громадські організації — приміщення для лекцій, викладачі — власний час, досвід і знання, а студенти — свою працю та кипучу енергію. Чи ми в теперішніх умовах можемо забувати про феномен тасмного Українського університету?

Чи багато знайдемо прикладів в історії світової культури, коли університет діяв у підпіллі? Чи багато знайдемо прикладів в історії національно-визвольних змагань, коли у підпіллі діє не політична партія чи терористична організація, а навчальна установа? Мабуть, ці риторичні запитання спадали на думку кожному, хто знайомився із феноменом Українських високих шкіл у Львові. Без сумніву, діяльність Українського університету заслуговує на детальне дослідження фахівців та на більшу увагу популяризаторів науки, викладачів, масмедіа. Приклади з історії високих шкіл у Львові стосуються не лише українського читача — відпо-

Лекційний індекс студента Михайла Попеля. 1922 р.
Документ з особистого архіву Олександра Попеля

вибори до польського Сейму (осінь 1922 р.). Майже 80 відсотків студентів опинились за ґратами. Це позначилось також на зборах коштів, які не дали планованих результатів.

В. Мартинець стверджує, що в той час основними фінансовими коштами для університету були результати спекуляцій з валютою. Він, будучи економічним референтом (відповідальним за напрям) УКСР, використав надходження валюти від еміграції з Америки для біржових спекуляцій і придбав (до 1 лютого 1923 р.) 16 985 183 мп., що було більше, ніж дали збірки того року.

Коли під кінець зими 1923 р. постала Кураторія українських високих шкіл, одним із її завдань

⁸⁴ Мудрий В. Український університет у Львові... — С. 37.

⁸⁵ Редько Ю. Український Університет у Львові (1920—1925). — С. 130.

⁸⁶ За даними П. Лазечка, Український університет у Львові визнавали „обидва празькі університети (чеський і німецький), Віденський, Лондонський, Стокгольмський та Римський“ (Лазечко П. В. З історії створення та діяльності Українського тасмного університету у Львові... — С. 69).

відно висвітлені та подані у порівняльному контексті вони могли б зацікавити широку міжнародну спільноту.

Чи не цікавий порівняльний аналіз підпільної діяльності Українських високих шкіл в умовах репресій з боку Польської держави в міжвоєнний період із підпільною діяльністю польських закладів вищої освіти в умовах репресій, яких зазнавала польська культура в інші часи?⁸⁷ До речі, в сучасній Польщі поняття викладача таємного навчання (nauczyciel tajnego nauczania) загальновідоме і, думаємо, становить предмет національної гордості*.

Чи не варта уваги і глибшого аналізу „болонська модель” розвитку Українських високих шкіл? Ще з часу появи перших університетів частина з них (за прикладом університету Болоньї) урядувалась студентами, які самі вибирали викладачів і оплачували їх працю. Те, що започатковувалось в XI ст.

в Болоньї, знайшло несподіваний розвиток у XX ст. у Львові: саме студентська ініціатива і наполеглива та послідовна її підтримка дозволили функціонування навчального закладу.

Поєднання політичних змагань українців і діяльності університету як носія знань і знаряддя розвитку особистості, про яке йшлося в цьому нарисі, нещодавно доповнилося ще одним прикладом. Під час подій на Майдані 2013 р. виник Відкритий університет Майдану**. Ця ініціатива має продовження. Як має продовження справа Українських високих шкіл у Львові.

Ми щиро вдячні Олександрові Попелю, Олегові Петруку й Олександрові Канчалабі за надані матеріали та Романові Пляцку за пропозицію підготувати цю статтю для „Вісника НТШ”.

Максим ДУДКА, Юрій ГОЛОВАЧ

ЮВІЛЕЙ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ОКУПОВАНОМУ КРИМУ

Традиція вшанування шевченківських роковин у Криму виникла невдовзі після входження області до складу України. Осередком проведення шевченківських заходів стало новостворене українське відділення на історико-філологічному факультеті Сімферопольського педагогічного університету. Тож увесь тягар пропаганди шевченківського слова ліг на плечі героїчних співробітників кафедри української мови і літератури. А з організацією 1954 р. у Сімферополі Українського музично-драматичного театру до популяризації творчості Тараса Шевченка долучився і його колектив.

Виняткову роль у наданні українського обличчя Криму та популяризації шевченківського слова відігравали також Державна філармонія та Державний вокально-хореографічний ансамбль „Таврія”.

У Криму шевченківські свята на державному рівні щорічно стали відзначати після проведення у Москві тріумфальної декади української культури, проведеної напередодні 150-ліття від народження Великого Кобзаря. Вся Україна і Крим вшановували також і столітні роковини від дня смерті Шевченка.

У перше десятиліття після входження Криму в Україну іменем Тараса Шевченка було названо Сімферопольський міський будинок культури, кілька населених пунктів, кінотеатр у центрі Сімферополя та один із міських парків. Саме там, за ініціативи української громади, підтриманої міським головою Калуща, світлої пам'яті Романа Сушка, як символ національного єднання Заходу та Півдня України, 1997 р. постав чудовий пам'ятник (бронзове погруддя) Тарасові Шевченку.

Пам'ятник та прилеглий до нього парк для української громади, прихожан УПЦ Київського Патріархату, школярів з усього Криму та всіх кримських патріотів України різних національностей став символом українськості кримської землі, священним, сакральним місцем широкого щорічного вшанування Великого Пророка, поетичного й художнього генія України.

Якщо головним офіційним майданчиком проведення всіх шевченківських заходів були Український театр та кримські школи, то міський парк ім. Тараса Шевченка, а згодом і пам'ятник Кобзарю стали головною громадською ареною кримського українства для проведення всіх державницьких заходів. Така популярність пам'ятника бісила кримських комуністів та російських націоналістів. Тому він частенько ставав об'єктом різноманітних провокативних акцій, зазнавав нападів, пошкодження та дикунського вандалізму. Незважаючи на це, впродовж теплої пори року біля підніжжя Тарасового пам'ятника завжди стояли скромні букети живих квітів.

До 200-річного ювілею Т. Шевченка українська громада, національно-культурні товариства та патріотичні директори кримських шкіл готувались ретельно. Ще рік до ювілейної дати Кримська філія Наукового товариства ім. Шевченка та Всеукраїнська республіканська організація ім. Тараса Шевченка провели вивчення стану всіх шевченківських об'єктів у Сімферополі: міського парку, міського Будинку культури та міської бібліотеки та кінотеатру. Було створено ініціативну групу з підготовки до проведення 200-ліття від наро-

⁸⁷ Так званий Летючий університет (Uniwersytet latający) діяв у Царстві Польському в 1885—1905 роках. Досвід роботи такого університету допоміг при організації подібних вищих курсів у час німецької окупації 1939—1944 рр. Підпільні університети діяли також у ПНР у 1977—1979 і 1978—1981 роках / [Understanding Mass Higher Education. Ed. D. Palfreyman, T. Tappern.— P. 141—142].

* Один з авторів цього нариса із здивуванням відкрив для себе Rondo Nauczycieli Tajnego Nauczania в сусідньому зі Львовом польському місті Люблін.

** Відкритий університет Майдану був створений з ініціативи кількох спільнот київських бізнес-шкіл. Незабаром до ініціативи приєдналися науковці з різних регіонів України. Зокрема, члени сотні Юрія Вербицького (виникла в академічному середовищі Львова, названа на честь загиблого на Майдані науковця Юрія Вербицького).